

مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی

نویسنده: دکتر محمدرضا حافظ نیا
انتشارت: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم
انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۳۳۱
مرتضی شانه ساززاده

فهرست مطالب کتاب:

- ۱- فصل اول: کلیات
- ۲- فصل دوم: انواع تحقیقات علمی
- ۳- فصل سوم: انتخاب، تعریف و بیان مسئله تحقیق
- ۴- فصل چهارم: تدوین فرضیه
- ۵- فصل پنجم: نمونه‌گیری
- ۶- فصل ششم: ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات
- ۷- فصل هفتم: روش‌های گردآوری اطلاعات
- ۸- فصل هشتم: کدگذاری، استخراج و طبقه‌بندی داده‌ها
- ۹- فصل نهم: تجزیه و تحلیل داده‌ها و استنتاج
- ۱۰- فصل دهم: تنظیم و تدوین گزارش تحقیق
- ۱۱- فصل یازدهم: تهیه و تنظیم طرح تحقیق
- ۱۲- فصل دوازدهم: تهیه و تنظیم مقاله علمی
- ۱۳- پیوست‌ها
- ۱۴- منابع و مأخذ
- ۱۵- واژه‌نامه

موضوعات و مفاهیم مورد بحث در کتاب:

۱- این کتاب در فصل کلیات به مباحثی در زمینه‌ی شناخت پرداخته است و دیدگاه‌های شناختی همچون تجربه‌گرایی و پوزیتیویسم، عقل‌گرایی، استنباطی، ساختاری، هرمنوتیک را مورد بررسی قرار داده

اندازه‌گیری، طیف‌های بوگاردس، لیکرت، گاتمن، جهت‌سنجش دیدگاه‌ها و نگرش‌ها که از امور کیفی هستند، روانی و پایایی ابزار سنجش و پیش‌آزمون‌ها از عناوینی هستند که در خصوص آنها در این فصل بحث شده است و به‌طور تفصیلی به آنها پرداخته است.

۷- فصل هفتم اختصاص به روش‌های گردآوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق دارد. این روش‌ها شامل: روش‌های کتابخانه‌ای، انواع روش‌های میدانی از جمله روش پرسشنامه‌ای، مصاحبه، مشاهده، صوتی و تصویری و ترکیبی می‌باشد که مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۸- در فصل هشتم به کدگذاری، استخراج و طبقه‌بندی داده‌ها از جمله شیوه‌ی کدگذاری، بازبینی و کدگذاری اطلاعات جمع‌آوری شده و استخراج داده‌ها به شیوه‌های دستی، ماشینی و طبقه‌بندی و تهیه‌ی جداول توزیع فراوانی اشاره گردیده است.

۹- در فصل نهم تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده و استنتاج آنها مورد بحث قرار گرفته است. شیوه‌های تجزیه و تحلیل از جمله شیوه‌های کیفی، کمی از طریق آمار توصیفی، آمار استنباطی (همبستگی‌ها) و سپس ارزیابی نهایی فرضیه‌ها و در نهایت نحوه‌ی ارائه‌ی پیشنهاد و اظهارنظر پرداخته شده است.

۱۰- موضوع فصل دهم تنظیم و تدوین گزارش تحقیق است. در این فصل به لحاظ این‌که مراحل اصلی تحقیق به پایان رسیده است و می‌بایست حاصل زحمات طاقت‌فرسای محقق به عنوان یک سند علمی در حوزه‌ی معرفتی مربوطه ثبت و ماندگار گردد، لذا عناصر و ساختار گزارش تحقیق، شیوه‌ی دفاع از پایان‌نامه، نحوه‌ی نگارش و ویرایش، شیوه‌ی استفاده از آثار دیگران در گزارش تحقیق و روش‌های ارجاع‌دهی ارائه شده است.

۱۱- در فصل یازدهم کتاب، نحوه‌ی تهیه و تنظیم طرح تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

۱۲- در فصل دوازدهم به شیوه‌ی تهیه و تنظیم انواع مقالات علمی، ساختار مقاله‌ی علمی و ملاحظات مربوطه پرداخته شده است.

۱۳- در پایان کتاب، پیوست‌ها، منابع و مأخذ و واژه‌نامه به چاپ رسیده است.

بررسی کتاب: نقد صوری:

کتاب حاضر که از سوی سازمان مطالعه و تدوین کتاب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) به چاپ رسیده است. به لحاظ این‌که به عنوان کتاب درسی تدوین گردیده، سعی شده است که کلیه‌ی ضوابط مربوط به کتب درسی اعم از رسم‌الخط و مسائل مربوط به شکل ظاهری برابر استانداردهای سازمان رعایت گردد؛ به ویژه این‌که در نوبت‌های مکرر این کتاب به چاپ رسیده، لذا اگر غلط‌های املائی یا چاپی در متن در

است. از دیگر موضوعات این فصل مفهوم و فلسفه‌ی تحقیق علمی است که در قالب عناوین مفهوم، فلسفه - دایره‌المعلومات و مجهولات بشر، هدف تحقیق علمی، هدف از آموزش روش‌ها و ویژگی‌ها و قواعد علمی آمده است.

در این فصل پیش‌نیازهای تحقیق علمی، رابطه‌ی تحقیق علمی با آمار و رایانه، جایگاه آمار و رایانه در تحقیقات علمی و مراحل انجام آن نیز تشریح گردیده است.

به لحاظ آشنایی محققین با مفاهیم کلیدی در تحقیقات علمی، نویسنده برای آشنایی خوانندگان به تعدادی از این مفاهیم همچون تعریف علم، تقسیم‌بندی علوم از دیدگاه دانشمندان مختلف، تعریف علوم انسانی، تعریف نظریه، قانون علمی، رابطه‌ی علم با فلسفه و ایدئولوژی، تعریف استدلال و انواع آن پرداخته است.

در پایان این فصل نویسنده ضمن تعریف متغیر در تحقیق، انواع متغیرها را برشمرده و بصورت اجمالی به فرآیند تحقیق علمی نیز اشاره نموده است.

۲- در فصل دوم کتاب، تحقیقات علمی براساس هدف مورد بحث قرار می‌گیرد و بر این اساس تحقیقات بنیادی، کاربردی، عملی و علمی بر اساس ماهیت و روش، تاریخی، توصیفی، همبستگی یا همخوانی، علی (پس‌رویدادی)، تجربی (آزمایشی) تشریح می‌گردد.

۳- نگارنده‌ی کتاب در فصل سوم به مرحله‌ی انتخاب، تعریف و بیان مسئله‌ی تحقیق به عنوان مرحله‌ی زیربنائی و بنیادین فرآیند تحقیق علمی پرداخته و اقدامات نظام یافته‌ی زیر را به عنوان مراحل اصلی تحقیق برشماری می‌کند.

• طرح مسئله تحقیق و تعیین حدود آن

• مطالعه‌ی ادبیات و سوابق مسئله تحقیق

• تعیین متغیرها و تدوین مدل‌های علی مربوط به چارچوب نظری تحقیق

• تشریح مسئله تحقیق و نگارش آن

۴- فصل چهارم اختصاص به تدوین فرضیه تحقیق دارد. در این فصل از کتاب به مفهوم و تعریف فرضیه، نقش فرضیه در تحقیق علمی، انواع فرضیه در تحقیقات همبستگی و تجربی و ویژگی‌های یک فرضیه‌ی خوب، شیوه‌ی تدوین، نگارش و ارزیابی فرضیه پرداخته شده است.

۵- نمونه‌گیری سرفصل پنجم کتاب را تشکیل می‌دهد. در این فصل مفهوم نمونه، انواع نمونه و روش انتخاب آن، نمونه‌های احتمالی، نمونه‌های غیر احتمالی، روش‌های برآورد حجم نمونه (روش اول، روش دوم) و ملاحظات مربوط به برآورد حجم نمونه پرداخته شده است.

۶- عنوان فصل ششم ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات است. طبقه‌بندی ابزار اندازه‌گیری و گردآوری اطلاعات، ابزارها و مقیاس‌های

نوبت های اول وجود داشته است، در چاپ‌های بعدی رفع شده است.

اما با عنایت به این‌که این اثر ارزشمند در سال ۱۳۸۲ به چاپ رسیده است و تا به امروز حداقل ۶ سال از تاریخ نشر آن می‌گذرد، به نظر می‌رسد نیازمند بررسی مجدد و تکمیل بیشتر است؛ چرا که از روش‌های جدیدی از جمله روش (Q و AHP و...) که در این سال‌ها رایج گردیده و در بسیاری از پژوهش‌ها کاربرد دارد، نامی برده نشده است، ضمن این‌که جای یک نمونه از پروپوزال تحقیق که مهم‌ترین مسئله برای تحقیق است در این کتاب خالی می‌باشد. همچنین ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که علی‌رغم مثال‌های مختلف کاربردی در کتاب به نظر می‌رسد دیدگاه نویسنده بیشتر به انتقال مباحث به صورت نظری بوده است، در حالی‌که هدف عمده‌ی کتاب روش تحقیق بیشتر به انتقال مهارت‌هاست و چنانچه در پایان مطالعه‌ی کتاب از سوی فراگیر، مهارت لازم در جهت ارائه‌ی یک تحقیق از ابتدا تا انتها فراهم نشود، اهداف پیش‌بینی شده، محقق نگردیده است. بنابراین بهتر بود در پایان هر فصل کتاب، سؤالات یا انتظارات مهارتی فراگیران را که در اکثر کتاب‌ها به صورت یک روال جاری مورد توجه قرار می‌دهند نیز اضافه می‌گردید.

در هر حال آنچه که می‌توان به عنوان جمع‌بندی در مورد این کتاب بسیار ارزشمند بیان نمود، ایجاد تحولی کلی در مطالب کتاب جهت سوق دادن فراگیران (دانشجویان مقاطع مختلف) به سوی نهادینه شدن شیوه‌های تحقیق در ذهن آنها (ایجاد مهارت) جهت استفاده‌ی سهل و آسان در پژوهش‌های علمی و زدودن واژه‌های بی‌اساس می‌باشد.

نقد ساختاری:

در سازماندهی مباحث مربوطه، نویسنده سعی کرده است فصل‌بندی موضوعات را مشابه دیگر کتاب‌های روش تحقیق که در طول سالیان توسط نویسندگان مختلف انتشار یافته یا ترجمه شده است، تخطی نکرده و مباحث را بر همان مبنا دنبال نماید. لذا می‌توان در این رابطه اذعان داشت که تحول چندانی در این خصوص دنبال نشده است. البته امتیازات این اثر استفاده‌ی نویسنده از نمودارهای مختلف و جداول گوناگون در جهت شفاف‌سازی مباحث می‌باشد که خواننده‌ی اثر را ضمن جلوگیری از خستگی به فهم بهتر مطالب کمک می‌نماید.

نقد محتوایی:

در تدوین محتوای کتاب مزبور نویسنده سعی داشته است از نثر بسیار روان و ساده استفاده کند تا مخاطبین در هر مقطع دانشگاهی بتوانند از مطالب آن بهره‌مند گردند. از سوی دیگر نویسنده تلاش کرده است مطالب مفیدی را که به دیگر آثار در این رابطه اختصاص دارد نیز به نحوی در این اثر گنجانده شود، لذا اثر مزبور را تا حد ممکن تکمیل نماید. بنابراین وقتی این اثر را با دیگر آثار از این دست مقایسه می‌کنیم، مشاهده می‌شود که مطالبی جدید و مرتبط با مبحث فصل‌ها اضافه شده است.